

4 (177)

красавік

Выдаецца
са студзеня 1993 г.

Пасведчанне
аб рэгістрацыі
№ 1221
ад 14 студзеня 2013 г.

Выходзіць 12 разоў
у год (з ліпеня 2003 г.)

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ, НАВУКОВА-МЕТАДЫЧНЫ ЧАСОПІС

Заснавальнікі:

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Пачатковая школа», дзяржаўная навуковая ўстанова «Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі», Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Рэдакцыйная калегія:

Галоўны рэдактар Канстанцін Бандарэнка, Сымон Барыс, Пётр Бригадэін, Рыгор Васілевіч, Вячаслаў Даніловіч, Валерый Жук, Мікалай Забаўскі, Віктар Іўчанкаў, Аляксандр Каваленя, Міхвіл Касцюк, Уладзімір Ключа, Веньямін Космач, Уладзімір Кошалеў, Васіль Кушнер, Надзея Кушнер, Уладзімір Ладысеў, Рыгор Лазько, Аляксандр Лакотка, Аляксей Літвін, Анатоль Люты, Вольга Ляўко, Ігар Марзалюк, Наталля Матусевіч, Аляксандр Радзькоў, Аркадзь Русецкі, Аляксандр Смолік, **Навумавіч** Сяргей Ходзін, Мечыслаў Часноўскі, **Гальпероіч** Алег Яноўскі, Эдмунд Ярмусік.

Рэдакцыйная рада:

Уладзімір Адамушка, Юрый Бохан (старшыня рады), Марыя Бяспалая, Аляксандр Вабішчэвіч, Ала Галубовіч, Надзея Ганушчанка, Уладзімір Гілеп, Аляксандр Груша, Аляксандр Гужалоўскі, Таісія Доўнар, Дзяніс Дук, Ларыса Жэрка, Аляксандр Квханоўскі, Марына Краснова, Іван Крэнь, Аляксандр Кушнярэвіч, Вячаслаў Лаціцкі, Святлана Мврозава, Леанід Мартынаў, Сяргей Новікаў, Алег Слука, Валерый Талкачоў, Людміла Трыгорлава, Уладзімір Тугай, Віктар Фядосік, Неаніла Цыганок, Анатоль Шаркоў.

Рэдакцыя:

Намеснік галоўнага рэдактара — Наталля Матусевіч, рэдактар аддзела — Надзея Кушнер, мастацкае афармленне — Уладзімір Малахаў, вёрстка — Надзея Пяткоўская, карэктура — Людміла Шчэрба.

ЗМЕСТ

Слова ад рэдакцыі 3

ВАЕННАЯ ГІСТОРЫЯ

Андрэй Янушкевіч Ульская бітва 1564 г. і яе гістарычнае значэнне 4

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ

Алег Дзярновіч Паэма Мацея Стрыйкоўскага «Бітва пад Улай» (1564 г.): мастацкія вобразы і гістарычныя звесткі 13

САЦЫЯЛЬНАЯ ГІСТОРЫЯ

Ксенія Церашкова Мясчане Беларусі (1860-я гг. — пачатак XX ст.): дынаміка колькаснага складу і крыніцы папаўнення 22

ІМЁНЫ ВЯДОМЫЯ І НЕВЯДОМЫЯ

Уладзімір Навіцкі «...Вы зрабілі так шмат у Беларусі і для Беларусі» (Да 100-годдзя з дня нараджэння Кірылы Трафімавіча Мазурава) 32

Алег ДЗЯРНОВІЧ

ПАЭМА МАЦЕЯ СТРЫЙКОЎСКАГА “БІТВА ПАД УЛАЙ” (1564 г.):

мастацкія вобразы і гістарычныя звесткі

Перамога войска ВКЛ у бітве пад Улай 1564 г. мела вялікі розгалас. Пра яе ўзгадвалі ў хроніках і летапісах у ВКЛ, Маскоўскай дзяржаве, Польскім Каралеўстве, у нямецкіх “лятурых лістках”. Гэтай падзеі прысвяціў паэму гісторык ВКЛ XVI ст. Мацей Стрыйкоўскі.

Мацей Стрыйкоўскі і яго творчая спадчына

Постаць Мацея Стрыйкоўскага (1547 — каля 1593) для гістарыяграфіі і гісторыі ідэй у Вялікім Княстве Літоўскім XVI ст. уяўляецца знакавай. Паляк па паходжанні (нарадзіўся ён у 1547 г. у мястэчку Стрыкаў Ленчыцкага ваяводства (цяпер горад у Лодзінскім ваяводстве), у маладым узросце Стрыйкоўскі апынуўся ў ВКЛ, дзе яму давалося пражыць большую частку жыцця, спазнаць шмат якія павароты лёсу і скончыць свой зямны шлях. У сваёй новай Радзіме ён стаў прафесійным вайскоўцам, служыў рыскуном (разведчыкам) на маскоўскай мяжы, у Віцебскім гарнізоне¹. У гэтым чалавеку было нешта незвычайнае, бо князі і магнаты княства ахвотна набліжалі да сябе маладога таляка, які меў немалы вайсковы досвед, а да таго ж атрымаў нядрэнную адукацыю. У 1561 г. ён скончыў парафіяльную школу ў Бжэзінах і авалодаў тым базавым узроўнем ведаў, які ў XVI ст. быў прывілеяй зусім нешматлікай часткі насельніцтва. У розныя часы Ма-

цей Стрыйкоўскі ўваходзіў у блізкае акружанне слупкіх князёў Алелькавічаў, пазней — жамойцкага біскупа Мельхіёра Гедройца, з дапамогай якога ў 1579 г. атрымаў пасаду жамойцкага каноніка.

Мацей Стрыйкоўскі стаў аўтарам адной з першых друкаваных гісторый Вялікага Княства Літоўскага, якая мае тытул “*Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*” (“Хроніка Польская, Літоўская, Жамойцкая і ўсёй Русі” — далей “Хроніка”)². Гэтая хроніка была напісаная па-польску і ўпершыню выйшла з друку ў Каралеўцы (Кёнігсбергу) у 1582 г. На працягу XVIII—XX стст. раздавалася шмат розных выказванняў на адрас Стрыйкоўскага як гісторыка — з аднаго боку, як адзначае вядомая беларуская даследчыца Альбіна Семянчук, падкрэсліваліся яго эрудыцыя і навізна падыходаў да падачы гістарычнага матэрыялу; з іншага — яго дакаралі ў кампілятыўнасці, схільнасці да містыфікацыяў і проста ў заблытанні некаторых фактаў. Хроніка Стрыйкоўскага ацэньваецца даследчыкамі як удалая кампіляцыя ін-

ДЗЯРНОВІЧ Алег Іванавіч.

Старшы навуковы супрацоўнік аддзела ўсеагульнай гісторыі і міжнародных адносін Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1966 г. у Мінску. У 1990 г. закончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. У 2004 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму “Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносін Вялікага Княства Літоўскага і Лівоніі ў канцы XV — першай палове XVI ст. (Сістэматызацыя і актывы аналіз)”. З 1994 г. працуе ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі. Займаецца гісторыяй Вялікага Княства Літоўскага і краін Балтыйскага рэгіёна, крыніцазнаўствам і гістарыяграфіяй. Апублікаваў манаграфію па гісторыі зносін ВКЛ і Лівоніі “...in nostra Livonia” (Мн., 2003), кнігу “Фрэскі гісторыі: Артыкулы і эсэ па гісторыі і цывілізацыі Беларусі і Цэнтральна-Усходняй Еўропы” (Мн., 2011), распачаў публікацыю археаграфічнай серыі “Віцебска-Рыжскія акты XIII—XVII стст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органамі кіравання горада

Віцебска і ганзейскага горада Рыгі (з былога комплексу Ruthenica Дзяржаўнага Гістарычнага Архіва Латвіі)” (Вып. 1. Мн., 2005). Аўтар больш за 200 навуковых публікацый.

Выява "бестыі" (насарога) і мяркуемы аўтограф Мацея Стрыйкоўскага (справа) са "зборніка Стрыйкоўскага" ў Пушкінскім Доме. У гэтым вядзецца гаворка, што аўтар сам бачыў гэтага звера, якога прывезлі паказаць султану, у садзе "пры Святой Сафіі" ў Канстанцінопалі ў 1574 г. Мацей Стрыйкоўскі сапраўды ў 1574 г. ездзіў з пасольствам у Стамбул.

шых хронік, найперш Яна Длугаша і Мацея Мехавіты. Але аб'ектыўна Мацей Стрыйкоўскі выканаў для Вялікага Княства Літоўскага працу, вартую той, што ў свой час зрабіў Ян Длугаш для Польшчы³.

Першым жа друкаваным творам Мацея Стрыйкоўскага была генеалагічная паэма "*Goniec cnoty*", прысвечаная валадарам Польшчы і ВКЛ⁴, выдадзеная ў Кракаве ў 1574 г. Таксама ў Кракаве ў 1575 г. быў апублікаваны яшчэ адзін гістарычны твор Стрыйкоўскага — "*O wolności Korony Polskiej, u Wielkiego Xięstwa Litewskiego*"⁵.

Нязменную цікавасць выдаўцоў і публікі выклікала творчая спадчына гістарыёграфа (і ўжо апублікаваныя творы, і рукапісы Стрыйкоўскага). Яшчэ ў першай палове XVII ст. у Любчы быў апублікаваны фрагмент з "*Ганца цноты*" пад назвай "*Genealogia albo krotkie opisanie wielkich książąt litewskich*" ("Генеалогія альбо кароткае апісанне вялікіх князёў літоўскіх")⁶. Ужо ў другой палове XVIII ст. "Хроніка" была перавыдадзена⁷, а ў сярэдзіне XIX ст. выйшла з друку чарговае яе выданне, да якога і сёння найчасцей звяртаюцца даследчыкі⁸.

Аднак далёка не ўся творчая спадчына Стрыйкоўскага была даступная публічнасці да XX ст. У 1978 г. польская даследчыца Юлія Радзішэўская паводле рукапісу апублікавала яшчэ адну працу гістарыёграфа — "*O początkach*" ("Пра пачаткі")⁹. Гэты твор быў напісаны ў 1577 г., яшчэ да "Хронікі", у форме эпічнай паэмы з празачнымі ўстаўкамі. Твор "*Пра пачаткі*" прысвечаны гісторыі Вялікага Княства

Літоўскага і, як адзначаюць даследчыкі, паводле зместу ў значнай ступені перагукаецца з "*Хронікай Быхаўца*". Гэтае назіранне вельмі важнае, бо можа пацвердзіць аўтэнтычнасць рукапісу апошняй, апублікаванага ў 1846 г. Тэадорам Нарбутам.

Але ў творчай спадчыне Мацея Стрыйкоўскага ёсць адзін твор, месцазнаходжанне якога працягла час заставалася невядомым. Вакол яго ў XIX ст. нават узніклі легенды, што працягвалі цыркуляваць сярод спецыялістаў і публікі яшчэ і ў XX ст. Гаворка ідзе аб паэме пад умоўнай назвай "*Бітва пад Улай*", у якой апавядаецца пра пераможную для войскаў Вялікага Княства Літоўскага бітву супраць маскоўскага войска ў 1564 г. Рукапіс паэмы з пецяярбургскіх збораў, створаных шляхам канфіскацыі ў былой Рэчы Паспалітай архіўных і бібліятэчных калекцый, яшчэ ў першай палове XIX ст. трапіў у калекцыю прафесара Віленскага ўніверсітэта Ігната Анацэвіча, які ў выніку закрыцця ўніверсітэта пераехаў у Санкт-Пецярбург¹⁰. Гісторыя рукапісу і калекцыі І. Анацэвіча, якая мела статус прыватнай, на працягу XIX—XX стст. поўніцца амаль дэтэктаўнымі дэталямі¹¹. У XX ст. уся калекцыя проста знікла з поля зроку даследчыкаў. Зноў адкрыта яна была ў 1970-х гг. у фондах Інстытута сусветнай літаратуры ў Маскве, адкуль і была перададзена ў Санкт-Пецярбург (тады Ленінград) у Пушкінскі дом (Інстытут расійскай літаратуры РАН)¹². Толькі зусім нядаўна рукапіс паэмы Стрыйкоўскага стаў даступны для даследавання¹³.

Сам рукапіс уяўляе сабой зборнік з твораў Стрыйкоўскага на 32 старонках, з якіх паэма займае 18 старонак (з 15 па 32)¹⁴. Яшчэ ў XIX ст. юрыст і архівіст Віктар Каліноўскі (старэйшы брат аднаго з кіраўнікоў паўстання 1863—1864 гг. Кастуся Каліноўскага), абпіраючыся на звесткі вядомага польскага бібліяграфа Юзафа Залускага, адзначаў, што першыя старонкі рукапісу з'яўляюцца аўтографам Стрыйкоўскага¹⁵. Падкрэслім, што іншых аўтографаў Стрыйкоўскага, за выключэннем аднаго яго подпісу, не захавалася.

Тэкст паэмы напісаны на польскай мове ў яе характэрнай версіі XVI ст. Поўная назва паэмы: "Верш аб паразе 30.000 Масквы з князем Пятром Шуйскім, заяводам Полацкім, у поле Іванскім над Улай ракою, тры дзеянні і кіраванні яснавельможнага пана, пана Мікалая Радзівіла [Рудога. — А.Д.], на Біржах і Дубінгах князя, гетмана найвышэйшага войскаў Вялікага Княства Літоўскага, і пры важным камандаванні яснавельможнага пана, пана Рыгора Хадкевіча, пана Эленскага [кашталяна Віленскага. — А.Д.] і пільнага гетмана польных войскаў, года ад збаўчага Нараджэння Хрыста Госпада 1564 студзеня"¹⁶.

У паэме апісваецца ўвесь працэс бітвы — ад моманту выступлення ў паход маскоўскіх войскаў, на

чале з князем Пятром Шуйскім, да пераследу войскам ВКЛ пасля перамогі пад Улай 26 студзеня 1564 г. апошніх рэшткаў маскоўскага войска, а таксама адступлення іншай маскоўскай групой на чале з князем Сярэбраным. Пачынаецца паэма з перадгісторыі Інфлянцкай вайны. Варта і нам разгледзець шырэйшы кантэкст падзей бітвы пад Улай.

Бітва пад Улай у кантэксце Інфлянцкай вайны

Бітва пад Улай стала адной з самых значных ва ўсёй Інфлянцкай (Лівонскай) вайне 1558—1582 гг., асабліва першага яе этапу — 1558—1570 гг. Ёй папярэднічалі сапраўды драматычныя падзеі — за год да гэтай бітвы, у лютым 1563 г., маскоўскімі войскамі быў узяты Полацк, што вяло да змены балансу ў вайне на карысць Маскоўскай дзяржавы. Але абодвум бакам было патрэбнае перамер'е, каб згрупаваць сілы і падрыхтавацца да новай кампаніі. На працягу снежня 1563 — студзеня 1564 гг. у Маскве знаходзілася пасольства ВКЛ на чале з крайчым Юрыем Хадкевічам. Дыстанцыя ў пазіцыях бакоў была вельмі вялікай — тычылася гэта як тэрытарыяльных пытанняў, так і праблемы прызнання царскага тытула Івана IV¹⁷.

Аркуш з загаловак паэмы М. Стрыйкоўскага.

Падобна, што абодва бакі, праводзячы перамовы, спадзяваліся атрымаць толькі тактычную перадышку: дэлегацыя ВКЛ прапаноўвала заключыць перамір'е да лета 1564 г.; маскоўскі бок высоўваў надзвычай вялікія тэрытарыяльныя патрабаванні. Далейшыя падзеі пацвердзілі гэта — як толькі перамовы безвынікова скончыліся, дзве групы расійскіх войск вырушылі ў паход. З Полацка на поўдзень рушыла войска на чале з новапрызначаным полацкім ваяводам і князем Пятром Шуйскім. У Смаленску ж была сфармаваная групоўка пад камандаю князёў Васіля і Пятра Сярэбраных-Абаленскіх, якая мусіла выступіць з Вязьмы ды ісці на злучэнне з Шуйскім пад Оршай. Далейшы шлях войска планавалася на Менск і Наваградск.

Паводле звестак найвышэйшага гетмана ВКЛ Мікалая Радзівіла Рудога, войска Шуйскага выйшла з Полацка 23 студзеня 1564 г. Невялікае войска ВКЛ на чале з Мікалаем Радзівілам Рудым і польным гетманам Рыгорам Хадкевічам у гэты час знаходзілася ў Лукомлі. Баланс сіл абодвух бакоў заслугоўвае асобнага аналізу, але з упэўненасцю можна сцвярджаць, што войска ВКЛ па колькасці саступала групоўцы Шуйскага ў два-тры разы. Неабходна зрабіць адно важнае ўдакладненне — у бітве пад Улай сышліся не паўнамаштабныя вайсковыя сілы дзяржаў, а тыя аператыўныя групы, якія былі сфармаваныя ў канкрэтны час. Гэтае ўдакладненне дазваляе зразумець значную колькасную перавагу маскоўскага боку — паход пачатку 1564 г. рыхтаваўся загадзя, ліцвінскі ж бок, як паказалі маскоўскія перамовы снежня 1563 — студзеня 1564 гг., імкнуўся адцягнуць перамір'е да лета. Для ВКЛ мабілізацыя вайсковага патэнцыялу адбывалася ў сітуацыі, калі стала зразумелаю неэфектыўнасць ранейшай формы арганізацыі войска — паспалітага рушэння шляхты. Бітвы выйграваліся ўжо прафесійным найманым войскам. А такіх эфектыўных сілаў пад камандаю гетманаў было тысячу-паўтары жаўнераў¹⁸. Заўважым, што гэта была гусарыя — цяжкаўзброеная конніца, чый росквіт як элітнай кавалерыі прыпаў на XVI—XVII стст. Франтальная атака гусарыі здольная была знішчыць баявыя шэрагі варожай конніцы і шэрагі пяхоты. Якой магла быць колькасць войска Пятра Шуйскага? Адразу пасля бітвы Мікалаем Радзівілам Рудым заўляў пра 17-18 тыс. маскавітаў, у той час як палонныя гаварылі яму пра 20 тыс.¹⁹ Апошнія падлікі расійскіх гісторыкаў паказваюць, што сілы Шуйскага маглі складацца з 5000 ратных людзей і столькі ж "кашавых" (абозных)²⁰. Такім чынам, агульная колькасць "полацкай" групоўкі магла дасягаць 10000 чалавек.

Хутчэй за ўсё, гетманы ВКЛ не маглі ведаць пра дакладную колькасць войскаў Шуйскага, але выходзячы з разумення стратэгічнай сітуацыі павінны былі выдатна ўсведамляць яўную колькасную перавагу маскоўскага войска і разумелі неабходнасць дзейнічаць на апераджэнне. Адзначым важную дэталю: гетманы ВКЛ рэгулярна атрымлівалі актуальную інфармацыю пра рух маскоўскіх войскаў. Натуральна, гэтаму спрыяла тое, што войска ВКЛ знаходзілася на сваёй тэрыторыі.

Такім чынам, аддзелы ВКЛ выправіліся з Лукомля на поўнач — насустрач Шуйскаму. У Чашніках да гетманаў дайшлі навіны пра сутычку ротаў Рыгора Бака і Баркулаба Корсака з авангардам расійскай групоўкі. Верагодна, рашэнне пра далейшыя дзеянні было прынятае ў Чашніках. Сутнасць гэтага рашэння гетманаў — ажыццяўляць імкліваю атаку з выкарыстаннем спецыфічных магчымасцяў гусарыі.

Далей версіі падзей разыходзяцца — пытанне заключаецца ў ступені падрыхтаванасці маскоўскага войска да бою. Адрозны пасля бітвы Мікалаем Радзівілам Рудым паведамляў свайму стрыечнаму брату Мікалаю Радзівілу Чорнаму, які знаходзіўся на той момант у Варшаве, што аддзелы Шуйскага першымі сталі ў баявыя парадкі і маскоўскі ваявода чакаў, пакуль ліцвінскае войска таксама разгарне свае баявыя шэрагі. Найвышэйшы гетман рытарычна запытваўся ў лісце да свайго стрыечнага брата: *"Па якіх прычынах ён [Шуйскі. — А.Д.] выказаў да мяне такую паблажлівасць і якую меў пры гэтым надзею, Ваша Міласць можа сама з усяго сказанага прыхільна заключыць"*²¹. Рускія летапісы сцвярджаюць адваротнае — войска Шуйскага не было падрыхтаванае да нападу ліцвінаў. Названая акалічнасць, а таксама нечаканасць атакі войска ВКЛ і сталі прычынамі паразы маскоўскіх аддзелаў. Цяпер гісторыкі, суміруючы розныя звесткі, у сваіх высновах прыходзяць да наступнай карціны бітвы: адбылася атака войска ВКЛ на лагер маскоўскага войска, якое позна ўвечары спынілася на начны прывал²².

І гэта была сапраўды параза — у імклівай атацы першыя шэрагі маскоўцаў былі змеценыя, а сам палкаводзец — князь Пётр Шуйскі — паранены і мусіў уцякаць. У гэты час у маскоўскім войску пачалася паніка — жаўнеры сталі разбегаліся па навакольных лясах, і іх пераслед ліцвінамі адбываўся амаль усю ноч. У ім маглі быць задзейнічаны і драбы войска ВКЛ, якія не бралі ўдзелу ў першым наступе (папросту яны не маглі так хутка падысці).

Дыскусіі пра колькасць войск, якія ўдзельнічалі ў бітве з абодвух бакоў, яшчэ працягваюцца, спрэчнымі застаюцца і абставіны бітвы. Але пра яе наступствы можна гаварыць больш пэўна. Найперш быў сарваны паход маскоўскіх войск у глыб тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага — атрымаўшы паведамленні пра паразу групоўкі Шуйскага ў бітве пад Улай, князі Сярэбраныя спынілі далейшы рух сваёй групоўкі на захад і вярнуліся ў межы Маскоўскай дзяржавы. Апроч таго, саноўнікі ВКЛ паспрабавалі атрымаць ад гэтай перамогі дадатковыя як унутры-, так і знешне-палітычныя дывідэнты. Неабходна адзначыць, што ў студзені 1564 г. канцлер ВКЛ і ваявода віленскі Мікалай Радзівіл Чорны знаходзіўся ў Варшаве, дзе на сойме Польскага Каралеўства адбываліся перамовы пра ўнію паміж ім і Вялікім Княствам Літоўскім. З лютага 1563 г. ён атрымаў ад Мікалая Радзівіла Рудога ліст. Весткі пра слаўную перамогу пад Улай умацавалі пазіцыі дэлегацыі ВКЛ і далі магчымасць канцлеру часова перапыніць уніюны працэс. Мікалаем Радзівілам

Чорны выехаў у Княства. У Еўропе была праведзена досыць удалая інфармацыйна-прапагандысцкая кампанія. Падобна, што спрыяннем сына Мікалая Радзівіла Чорнага — Мікалая Крыштофа "Сіроткі", які ў той час навучаўся ў Страсбургу, тэкст рэляцыі Мікалая Радзівіла Рудога быў перакладзены на нямецкую мову і выдадзены ў выглядзе "лятучай газеты"²³.

Неабходна таксама адзначыць, што падзеі бітвы 1564 г. не раз прыцягвалі ўвагу Мацея Стрыйкоўскага. У сваёй "Хроніцы" ён даў апісанне бітвы. Стрыйкоўскі такім чынам перадаў свае ўражанні ад наведвання месца бітвы: "*Я там сам у тым поле Іваньскім бачыў яшчэ стог вялікі, складзены з костак маскоўскіх, калі ехаў з Віцебска [у] год 1573*"²⁴.

Мастацкія і ідэалагічныя вобразы паэмы Стрыйкоўскага

Паэма Стрыйкоўскага не з'яўляецца проста вершаваным пераказам падзей бітвы пад Улай 1564 г. Аўтар стварыў гістарычную фрэску, у цэнтры якой сапраўды знаходзіцца гэтая бітва, але яна ўключае на ў шырокі кантэкст гісторыі ВКЛ з алузіямі на рэнесансны стандарт гісторыяпісання — падзеі антычнай гісторыі.

Так, напрыклад, быць хітрым і асцярожным разведчыкам на вайне, паводле Стрыйкоўскага азначае "*выкарыстоўваць хітрыкі Уліса* (Адысея. — **А.Д.**)"²⁵. Калі ж аўтар заклікае помніць славу Альгерда і Вітаўта, то параўноўвае вялікіх князёў літоўскіх з афінскім архонтам Фемістокам:

Угадайце сваіх продкаў, як Маскву бівалі,

І як з Альгердам у Маскве коп'і ламалі.

Угадайце, як з Вітультам [Вітаўтам. — А.Д.] за

Мажайск хадзілі,

Аку, Волгу і Угру з войскам загарадзілі.

Няхай колькасць вас не устрашыць, бо перамогі
усялякія

У руках Божых мелі... войскі усялякія,

*Ведаеце, як Фемістокл разбіў Ксеркса*²⁶.

Адзначым, што Фемістокл (каля 525 г. да н. э. — каля 459 г. да н. э.) быў не толькі паспяховым палкаводцам у грэка-персідскіх войнах з царом Ксерксам (каля 519 г. да н. э. — 465 г. да н. э.), але і лічыцца адным з заснавальнікаў афінскай дэмакратыі.

Яшчэ адзін эпізод бітвы 1564 г. адсылае нас да алузіі на антычную гісторыю — на заклік найвышэйшага гетмана ВКЛ Мікалая Радзівіла Рудога, калі "*трубы хрыпатыя бітве знак падалі*"²⁷, са сваёй ротай "*выскачыў*" Юры Зяновіч, "*прабіўшы маскоўскіх як Ахіл пад Трояй*"²⁸.

Як бачым, мастацкі і гістарыясофскі прыём Стрыйкоўскага — гэта размяшчэнне ваеннай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага ў кантэкст сусветнай гісторыі, што ў катэгорыях адукаванага еўрапейца XVI ст. азначала выяўленне паралеляў з антычнымі падзеямі. Але ўласна гісторыя ВКЛ, як бачым, займае ў аўтара цэнтральнае месца.

У паэме Стрыйкоўскага з'яўляецца яшчэ адзін вельмі важны канцэпт — паняцце Айчыны. Ён у сваёй

паэме ніводнага разу не прыгадвае, да прыкладу, вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста, у часы кіравання якога адбылася бітва. Аўтар піша пра Мікалая Радзівіла Рудога як пра таго "*хто любіць Айчыну, як уласны сын сапраўдны, што бачыць ужо меч крывавы, занесены над яе шыяй*"²⁹. Героі паэмы Стрыйкоўскага змагаюцца зусім не за вялікага князя. Ротмістр Юры Зяновіч "*для мілай Айчыны кроў праліў*..."³⁰ І гэты вобраз паўтараецца ў паэме не раз: "*...заўжды Айчыну супольную бараніць міла*"³¹.

Канцэпцыя Айчыны ў Стрыйкоўскага мае адну характэрную рысу — яна непарыўна звязаная з паняццем свабоды, такім, як яго ўспрымала шляхецкае саслоўе. Польны гетман Рыгор Хадкевіч звяртаецца да сваіх войскаў:

Сказаў ім аб рыцарстве, аб народзе вольным,

Сёння [нам. — А.Д.] Айчыну, вольнасці, славы
нашай бараніць,

*Дзядоў, жонак і братоў сёння нашых заслانیць*³².

У сваю чаргу і Мікалай Радзівіла Руды заклікае:

Бараніце мілую Айчыну, што вас выхавала,

*А вольнасці з годнасцю ўсіх патрэб надала*³³.

Выразная лінія паэмы — услаўленне палкаводцаў войска ВКЛ, найперш найвышэйшага гетмана Мікалая Радзівіла Рудога:

Мікалая Радвілы, з Трокаў ваяводы,

Калі быў гетманам вялікім муж дзіўны, прыгожы,

Які камандзірам войск быў усімі бачным.

А з продкаў і сваёй мужнасцю здаўна ў Маскве
*значным*³⁴.

Менш славы ў пазнейшых крыніцах дасталося іншаму палкаводцу гэтай бітвы — польнаму гетману Рыгору Хадкевічу. Але, паводле Стрыйкоўскага, сам план аперацыі найвышэйшы гетман распрацоўваў супольна з польным:

Хутка з Рыгорам Хадкевічам, польным гетманам,

Які слаўнай памяці быў Віленскім панам [кашталянам. — А.Д.],

Перамовіўся ў пільнай радзе — так пастанавілі,

Бы валынцаў са сваім людам выправілі,

*Сам Рыгор Хадкевіч вёў іх на Чашнік*³⁵.

Буйнейшы польскі даследчык спадчыны Стрыйкоўскага Збыслаў Вайткавяк адзначае, што менавіта паведамленні "Пецябургскага кодэкса" дазваляюць нам змясціць акцэнт кіраўніцтва войскам ВКЛ у бітве пад Улай толькі з Мікалая Радзівіла Рудога таксама на Рыгора Хадкевіча³⁶. У самой гэтай "канкурэнцыі за славу" бачыцца водгук барацьбы магнацкіх групавак у Вялікім Княстве Літоўскім.

У сваёй лацінамоўнай паэме "Radivilus, sive de vita...", больш вядомай як "Радзівіліяда", Ян Радван паставіў у цэнтры ваеннай і палітычнай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага асобу Мікалая Радзівіла Рудога. Сама паэма ўяўляе сабой дасканалы ўзор гераічнага эпаса, напісанага дактылічным гекзаметрам. Кампазіцыйная пабудова твора таксама насычана антычнымі алузіямі і прыхаванымі цытатамі, у ёй вытрыманы высокі эпічны стыль. Урэшце, "Радзівіліяда" з'яўляецца ў пэўнай ступені сты-

лізацыяй пад "Іліяду" Гамера, пра што сведчыць ужо нават назва твора Радвана³⁷. Але ў моўна-паэтычным сэнсе паэт наследваў Вергілію. Паводле класічнай традыцыі, Радван пачынае паэму выкладам тэмы твора (подзвігі Радзівіла) і зваротам да музаў, дзе і прысутнічае сюжэт з Улай:

*Я аздабляць сваім словам імя тваё, Старча вялікі,
Марса твайго, а таксама тваю пракаветную славу.
О, Каліопа з Эратай, да нас павярніцеся тварам,
Подзвіг літоўскага правадыра вы ўслаўляйце
шматгучна —*

*Подзвіг, што ззяе да неба: герой той і ў міры, і з
Марсам*

*Родны свой край умацоўваў; успомніце пра
навальніцу,*

*Што праз Улу, па Іванавых землях ляцела шы-
рока³⁸.*

Адзначым, што па гарачых слядах бітвы ў лісце да стрыечнага брата Мікалая Радзівіла Чорнага сам найвышэйшы гетман пісаў: "...усё гэта здарылася з дапамогаю Божай і дзякуючы садзейнічанню Віленскага пана Хадкевіча, пры тым і я, са свайго боку, зрабіў усё магчымае"³⁹.

Цікава ў паэме рэпрэзентаваны і вораг — маскоўскае войска і яго палкаводцы. Паводле радкоў твора, гэты вораг варты павагі, барацьба з ім патрабуе максімальных высілкаў. У тым ліку і для пазначэння гэтай сітуацыі ў паэму ўведзены вобраз Ксеркса як метафарычны вобраз магутнага маскоўскага ўладара.

Само апісанне бітвы можа захапіць кожнага і зусім невядома, хто выйдзе пераможцам у канкрэтных сутычках:

*Юры Зяновіч выскачыў з ротаю на чале,
І мужа з маскоўскімі гуфамі ў бой уступіў,
Сам у першай сутычцы на вылет кап'ём
Масквіціна працяў, аж дух выйшаў з шыі⁴⁰.*

У паэме Стрыйкоўскага няма прыкмет цывілізацыйнага супрацьстаяння паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай. Хоць, вядома, пабудову дыхатаміі Літва — Масква па прыкладзе Фемістокла (Афіны) — Ксеркс (Персія) можна інтэрпрэтаваць як супрацьстаянне дэмакратыі (шляхецкіх свабодаў) з дэспатыяй. Але непасрэдна ў тэксце паэмы няма падобных ацэнак і палітычных ўстаноўкі глыбока прыхаваныя пад вобразнасцю антычных сюжэтаў.

Гістарычныя звесткі паэмы

Апроч мастацкіх метафар і патрыятычных установак у паэме Стрыйкоўскага ўтрымліваецца таксама пэўная гістарычная інфармацыя, якая дапаўняе звесткі вядомых крыніц пра бітву пад Улай.

У першую чаргу тут варта прыгадаць дыскусію пра колькасць войскаў бакоў, што ўдзельнічалі ў бітве⁴¹. Непасрэдна пасля бітвы Мікалай Радзівіл Руды пісаў пра 17-18 тыс. чалавек у групуюцы Шуйскага⁴². Як вынікае з назвы паэмы, Стрыйкоўскі першапачаткова вызначаў гэтую колькасць у 30 тыс. чалавек. Але ўжо ў сваёй "Хроніцы" адпаведнаму раздзелу ён даў

назву "Аб паражэнні 25 000 масквіцінаў на Уле"⁴³. Але, магчыма, супярэчнасцяў у Стрыйкоўскага няма. Непасрэдна ў тэксце "Хронікі" аўтар паведамляе: "Масквы 25 000 было разгромлены і пабіты, так што да Полацка ледзь 5000 збегла і тое паранены, бо ў пагоні цэлую ноч, калі месяц свяціў, і потым у розных месцах тых, хто туляўся, вельмі многа сяляне і казакі пабілі"⁴⁴. Сума гэтых лічбаў і дае 30 тыс. маскоўскага войска — у такім разе Стрыйкоўскі застаўся верным сваёй версіі колькасці маскоўскіх войскаў.

Пры спрэчнасці асобных лічбаў, усе даследчыкі згодныя з тым, што колькасна войска ВКЛ саступала праціўніку. Шмат у чым яго ваенны поспех быў забяспечаны нечаканасцю і імкліваасцю атакі. У дапаўненні да Ніканаўскага летапісу абставіны пачатку бою апісаны наступным чынам — царскіх ваяводаў летапісец дакарае: "шли не по государеву наказу, оплошася, не бережно и не полки, и доспехи свои и всякой служебной нарядь везли в санехь"⁴⁵. Паводле Стрыйкоўскага, нечаканы манеўр войск ВКЛ стаў магчымы дзякуючы выдатна пастаўленай разведцы: "...маючы навiны і ад слуг, пераважна шпегаў, ведаў (Радзівіл. — А.Д.), што ў той час у Полацку і ў Маскве рабілася"⁴⁶. Толькі ў паэме Стрыйкоўскага мы даведваемся, хто быў інфарматарам вялікага гетмана:

*Ведаў калі з кім, калі войска ўжо ісці мае,
Меў пры сабе папа, што ў Полацку бываў,
Які Уліса хітрыкі ўжываў⁴⁷.*

Як бачым, менавіта праваслаўны святар выкарыстоўваў "хітрыкі Уліса" і быў інфарматарам найвышэйшага гетмана пра падзеі ў занятым маскоўскімі войскамі Полацку.

З іншых крыніц добра вядома, што пасля бітвы загінуў і маскоўскі ваявода князь Пётр Шуйскі. Аляксандр Гваньіні ў сваёй хроніцы паведамляе, што параненага Шуйскага падчас адступлення забіў сякерай просты сялянін⁴⁸. У сваю чаргу аўтар "Гісторыі Лівонскай вайны" ("Historia Belli Livonici", 1564) Тылеман Брэдэнбах удакладняе, што труп Шуйскага знайшлі ў студні⁴⁹. Расійскія крыніцы, а менавіта "Піскароўскі летапісец", дапаўняюць гэтыя звесткі: "Князя Петра Шуйского збили с коня, и он с дела пеш утек, и пришел в литовскую деревню, и тут мужики, его ограбя, и в воду посадили"⁵⁰. Стрыйкоўскі ў паэме дадае некаторыя дэталі гэтай трагічнай гісторыі:

*Князь Шуйскі Пётр, з Полацка тых войскаў
ваявода,*

*Пабачыўшы, што неспадзявана прыйшла да яго
прыгода,*

*Сам адзін праз лес уцёк, там каня пазбавіўся,
потым*

*Прышоў да сяляніна ў футры і ў ланцугу залатым,
Прасіў, каб да Полацка адвёз яго жывым,
Абцяючы яму дар вялікі ад сэрца шчырага.*

*Селянін вёз яго на санях, а ўбачыўшы клейноты,
Сцяў яго з тылу сякерай, не дбаючы пра яго
цноты.*

Так той гетман маскоўскі слаўны ў той час загінуў,

Які татараў казанскіх падпарадкаваннем быў слаўны,

А над шведамі ў Інфлянтах быў пераможцам заўжды⁵¹.

Як бачым, палкаводзец праціўніка быў для Стрыйкоўскага слаўным і меў свае "цноты". Адзначаецца ў паэме рэакцыя Радзівіла на смерць Шуйскага, які прыбыў на месца падзеі: "...узняўшы да неба вочы, плакаў, а сляза за слязой з мокрых зрэнак выціскаецца"⁵². Вялікі гетман запатрабаваў годнага пахавання ("slawny pogrzeb") для палеглага ворага, а селяніну,

Які спакушаны быў ланцужком залатым,

Загадаў сцяць галаву, бо мог бы [Шуйскага] прывесці жывога,

Але ў Каіна цнота нічога не значыць...⁵³.

Такім чынам, чынак селяніна з Полаччыны Радзівіл расцаніў не як геройства, а як марадзёрства. Трэба адзначыць, што гэтыя звесткі перагукуюцца і з паведамленнямі расійскіх крыніц, а менавіта аднаго спецыфічнага летапісу пачатку XVII ст., вядомага пад назвай "Піскароўскі летапісец". Тыя падзеі ў летапісе пададзеныя наступным чынам:

"Лета 7072-го [1594. — А.Д.] посла царь и государь литовския земли воевати ис Полоцка боярину князю Петру Шуйскому, а и[з] Смоленска двум Себрьяным и сходитись им велел на Друцких полях. И воеводы пошли с мест своих, ис Полоцка и и[з] Смоленска. И как будет князь Петр в Литовской земле, в деревне в Овлялицех, и тут пришли безвестно литовския люди многия, воевод побили и поймали многих дворян, семьсот человек больших дворян и детей боярских имянных. А князя Петра Шуйского збили с коня, и он з дела пеш утек и пришол в литовскую деревню; и тут мужики его ограбя и в воду посадили. И сведал виленской воевода и тех мужиков велел перемати и казнити, а тело выняти, и погребе чесно в Вильне в Стонис[л]аве в римской церкви. И сам за ним шел и погреб возле великого князя дочери Елены, коя была за Олександром, королем литовским"⁵⁴.

Каб правесці больш адэкватны аналіз гэтага паведамлення, трэба ўлічыць палітыка-ідэалагічную скіраванасць "Піскароўскага летапісца". Названы помнік быў створаны, найбольш верагодна, у 1620—1630-х гг. і змяшчаў звесткі аб гісторыі Русі ад пачаткаў да 1615 г. Па сваім складзе "Піскароўскі летапісец" — кампіляцыя з розных летапісаў, афіцыйных дакументаў, легенд, асабістых успамінаў аўтараў. Галоўная ж місія летапісца — пазітыўная рэпрэзентацыя цара Васіля Шуйскага (1606—1610 гг.) і, адпаведна, усяго яго роду. У той жа час Іван IV Грозны паказаны ў "Піскароўскім летапісцы" ў негатыўным ракурсе. Пра XVI — пачатак XVII ст. "Піскароўскі летапісец" утрымлівае часам унікальныя звесткі — відавочна, яны ўзятыя з незахаваных крыніц і вусных паведамленняў, адрэдагаваных у адпаведным тэндэнцыйным ключы. Можна сцвярджаць, што гэты летапісец выйшаў з асяроддзя нерадавітых людзей, блізкіх да Шуйскіх. Як вядома,

Васіля Шуйскага "выклінулі" на царства "пірожнікі і шубнікі". Даследчык рускіх летапісаў Міхаіл Ціхаміраў нават характарызаваў "Піскароўскі летапісец" як "своеасаблівы памфлет пачатку XVII ст."⁵⁵.

Адкуль жа аўтар "Піскароўскага летапісца" браў звесткі пра гібель Пятра Шуйскага? Тэксталагічны аналіз паказвае, што паміж творами Мацея Стрыйкоўскага і "Піскароўскім летапісцам" няма непасрэдных перасячэнняў і запазычанняў. Відавочна, у аўтара "Піскароўскага летапісца" былі свае крыніцы, якія не супадалі з крыніцамі Стрыйкоўскага. Адсюль, дарэчы, вынікаюць і некаторыя фактычныя памылкі "Піскароўскага летапісца". Так, напрыклад, яго аўтар адзначае, што Пётр Шуйскі быў пахаваны ў "рымскай царкве", побач з вялікай княгіняй літоўскай Аленай Іванаўнай, жонкай караля і вялікага князя Аляксандра. Лічыцца, што вялікая княгіня Алена была пахаваная ў праваслаўнай Прачысценскай царкве (саборы Прачыстай Багародзіцы) — менавіта гэты сабор на працягу 1511—1522 гг. адбудоваў пераможца пад Оршай князь Канстанцін Астрожскі⁵⁶. Вялікая княгіня памерла ў 1513 г., і, верагодна, яе пахаванне ў Прачысценскай царкве магло адбыцца пасля заканчэння асноўнага этапу рэканструкцыі будынка.

Існуе верагоднасць слушнасці пададзенай у "Піскароўскім летапісцы" інфармацыі. З 1609 г. Прачысценская царква стала ўніяцкай (грэка-каталіцкай) — адбылася гэтая змена статуса якраз у час складання летапісца. Адкрытым застаецца пытанне, наколькі аператыўна маглі звесткі з Вільні трапляць да аўтара летапісца.

Даследчык "Піскароўскага летапісца" М.Ціхаміраў у сувязі з паведамленнямі ў ім пра гібель князя Шуйскага і рэакцыю гетмана Радзівіла выказваў меркаванне: ці не была прайграная ліцвінам бітва вынікам спроб Пятра Шуйскага паследаваць прыкладу Курбскага і перайсці на бок Вялікага Княства Літоўскага?⁵⁷. Аднак няма ніякіх падставаў падазраваць Шуйскага ў таёмных зносінах з уладамі ВКЛ. Відавочна, што такіх поглядаў прытрымліваўся і цар Іван IV, вядомы сваім недаверам да ўласных падданных. У 1568—1569 гг. паводле просьбы сыноў Пятра Шуйскага Івана і Мікіты ён пагадзіўся цела Шуйскага абмяняць на цела памерлай у маскоўскім палоне жонкі полацкага ваяводы Станіслава Давойны Петранелі (з Радзівілаў). Але гэты абмен не адбыўся⁵⁸.

Важна тое, што паведамленні "Піскароўскага летапісца" пацвярджаюць звесткі з паэмы Стрыйкоўскага. На сённяшні дзень крыніцазнаўчая лабараторыя Стрыйкоўскага прачынілася для нас не да канца, але мы ўжо можам праводзіць верыфікацыю інфармацыі і выкарыстоўваць працэдуру канфрантацыі крыніц. У выніку многае, што раней магло падавацца прыдумкамі Стрыйкоўскага, знаходзіць пацвярджанне паводле іншых крыніц.

Стрыйкоўскі паўстае перад намі безумоўна як аўтар, заангажаваны гісторыяй Вялікага Княства Літоўскага, вядома, у яе сувязях з Польшчай. Менавіта праз прызму гісторыі ВКЛ Стрыйкоўскі рас-

павядае таксама пра папярэднія гісторыка-культурныя комплексы — гістарычныя Русь і Літву. Апроч апрацоўкі летапісаў і хронік Стрыйкоўскі прыўнёс у свае творы і ўласна сабраную інфармацыю. Паэма, вядомая пад умоўнай назвай "Бітва пад Улай", якраз і вылучаецца ў гэтым шэрагу твораў пра актуальныя падзеі.

Паэма таксама мае сваю гістарыясофскую і ідэалагічную нагрузку, што адчуваецца ў тым ліку ва ўключэнні ВКЛ у шырокі кантэкст сусветнай гісторыі праз ужыванне антычных вобразаў і паралеляў. Апроч таго, у сваёй паэме Стрыйкоўскі паслядоўна прытрымліваецца бачання вобраза ворага, які заслугоўвае не знявагі, але павагі. Цяжка сказаць, ці было гэта праяваю рэнесанснага гуманізму, але ў любым выпадку Мацей Стрыйкоўскі выступае як аўтар, адкрыты да ўспрымання разнастайнай культурнай мазаікі нашага рэгіёну Еўропы. Нават паэма на ваенную тэматыку можа служыць добрым прыкладам таго, як Стрыйкоўскі быў гатовы працаваць на злome розных культур.

¹ Падрабязней пра біяграфію М.Стрыйкоўскага гл.: Wojtkowiak Z. Maciej Strykowski — dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności. Poznań, 1990. S. 13—98.

² Ktora przedtym nigdy światła nie widziała Kronika Polska, Litewska, Zmudzka, y wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej, Wołyńskiej, Podolskiej, etc. (далей — Kronika). Królewiec, 1582.

³ Семянчук А. Беларуска-літоўскія летапісы і польскія хронікі. Гродна, 2000. С. 69.

⁴ Strykowski M. Goniec cnoty. Kraków, 1574.

⁵ O wolności Korony Polskiej, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego a o srogim zniewoleniu inszych krolestw pod [...] iarzem Turckim [...] krotki [...] wywod: tudziesz ktorymby sposobem ta zła moc pogańska wkrocona być mogła. Matysa Strykowskiego przestroga, w Konstantynopolu [...] napisana. Kraków, 1575.

⁶ Genealogia albo krotkie opisanie wielkich książąt litewskich y ich wielkich a męznych spraw wojennych, uczynione niegdy przez Matysa Strykowskiego, a teraz odnowione, y znowu na świat wydane przez Samuela Dowgirda... Lubcz, 1626.

⁷ Kronika Macieja Strykowskiego niegdyś w Królewcu drukowana. W-wa, 1766.

⁸ Kronika Polska, Litewska, Zmudzka i Wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Wydanie nowe, będące dokładnem powtorzeniem wydania pierwotnego krolewieckiego z roku 1582, poprzedzone Wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego, oraz Rozprawą o latopiscach Ruskich przez Daniłowicza, pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań. W-wa, 1846. T. I—II.

⁹ Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnosciach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / Opracowała J.Radziszewska. W-wa, 1978.

¹⁰ Падрабязней пра біяграфію І.Анацэвіча гл.: Габрусевіч С.А., Марозава С.В. Прафесар Ігнат Анацэвіч. Жыццё. Спадчына: гістарычны нарыс. Гродна, 2005.

¹¹ S[obieszkański] F.M. Wiadomość o zbiorze atlasów i map Ignacego Onacewicza // Biblioteka warszawska. 1849,

T. 3. S. 406—407; Васильев В. Ещё о руссах // Северная пчела. 1860, № 161. С. 660; О-ч Я. Несколько слов об Игнатии Онацевиче // Санкт-петербургские ведомости. 1860, № 209. С. 1060; Ptaszycki St. Wiadomość bibliograficzna o rękopisach nieświeskim Kroniki Macieja Strykowskiego // Pamiętnik literacki. Lwów, 1903. R. 2. S. 220—246; Pohorecki F. Teki i zbiory Żegoty Onacewicza (Próba rekonstrukcji) // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie. 17—20 września 1935 r. Lwów, 1935. T. 1: Referaty. S. 414—424; T. 2: Protokoły. S. 194—196.

¹² Абставіны новай знаходкі калекцыі Анацэвіча гл.: Баскаков В., Панченко А. Тайны старых папок // Правда. 21.09.1979. С. 6; Бударагин В.П., Маркелов Г.В. Новые поступления в Древлехранилище Пушкинского Дома // Древнерусская книжность: По материалам Пушкинского Дома. Ленинград, 1985. С. 12; Iwaszkiewicz N. Na tropach sensacyjnego odkrycia. Bezценne polonica // Literatura. 1979. Nr. 51/52. S. 12-13; Express Poznański. 1980. Nr. 28, 29, 30; Nikołajew S. Odkrycie starej kolekcji // Literatura radziecka. 1980, Nr. 12. S. 150—153. Описание коллекции: Николаев С.Н. О коллекции Игнатия Онацевича // Духовная культура славянских народов. Литература, фольклор, история. Ленинград, 1983. С. 197—209; Семянчук А.А. Калекцыя прафесара Ігната Анацэвіча ў "Пушкінскім Доме" // Ігнат Анацэвіч: жыццёвы шлях, педагагічная і навуковая спадчына. Гродна, 2008. С. 45—57.

¹³ Падрабязна гісторыя рукапісу Стрыйкоўскага прааналізавана аўтарам гэтага артыкула: Дзярновіч А.І. "Невядомы Стрыйкоўскі": Гісторыя рукапісу паэмы "Бітва пад Улай" (1564 г.) са збораў Пушкінскага Дома ў Санкт-Пецярбурзе // Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы. Вып. 3. Мн., 2010. С. 221—244.

¹⁴ Пушкинский Дом. Коллекция Онацевича. X. 33.

¹⁵ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (Wrocław). Rkp. Ossolińskich 2895/II. Katalog zbiorów Żegoty Onacewicza ułożony przez Wiktora Kalinowskiego. K. 8[-4]; Biblioteka Jagiełłowska (Kraków). Rkp. 6767 II. Katalog rękopisów, dokumentów i map, które znajdowały się w bibliotece Żegoty Onacewicza w Petersburgu. Maszynowy odpis oryginału z biblioteki Feliksa Broel Platera w Belimincie na Litwie, sporządzony na polecenie właściciela rękopisu przez Wiktora Kalinowskiego. K. 11 v.

¹⁶ Wiersz o Porażeniu 30000 Moskwy z Kniaziem Piotrem Szoiskim Woiewodą Poloczkim w Poliu Iwanskim nad Ulą rzeka, za sprawą y rządzeniem Iasniewielmoznego Pana, Pana Mikolaia Radziwila na Bierzach y Dubingach Xiążeczcia, Hetmana Naiwysze[go] woisk W^o X^{wa} Litt^o, ze y za przeważnym z dokażowaniem Iasniewielmoznego Pana, Pana Hrehora Chodkiewicza, Pana Wilenskigo y Polnych Woisk Hetmana Czuyonego, Roku od Zbawionne Narodzenia Chr[ist]usa Pana 1564 January.

¹⁷ Абставіны перамоваў гл.: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. Ч. 3 (годы с 1560 по 1570) // Сборник Императорского Русского исторического общества. Вып. 71. СПб., 1890. № 12, с. 189—285; Хорошкевич А.Л. Россия в системе международных отношений середины XVI в. М., 2003. С. 366—389.

¹⁸ Янушкевіч А.М. Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558—1570 гг. Мн., 2007. С. 78.

¹⁹ Копія с письма, присланного литовским гетманом в Варшаву на имя пана Радзивила... С. 3.

²⁰ Пенской В.В. Русское войско в зимнем походе 1563/1564 г. и в сражении на р. Ула // Судьбы славянства и эхо Грюнвальда: Выбор пути русскими землями и на-

родами Восточной Европы в Средние века и раннее Новое время (к 600-летию битвы при Грюнвальде / Танненберге). Материалы международной научной конференции. СПб., 2010. С. 237—242.

²¹ Копия с письма, присланного литовским гетманом в Варшаву на имя пана Радивиля... С. 3.

²² Янушкевіч А.М. Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558—1570 гг. С. 80.

²³ Гл.: Рагаўскене Р. Крыніцы па бітве на Уле 1564 г. Верогадныя сцэнарыі падзеі // Arche. 2012, № 6. С. 200—202.

²⁴ "Jam tam sam w tym polu Iwańskim widział stóg kości Moskiewskich złożony, jadąc z Witebska roku 1573" (Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i Wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. W-wa, 1846. T. II. S. 415).

²⁵ "Który Ulissesowych fortelów używał" (тут і далей у цытаванні твора — спасылкі на аркушы ў рукапісе з Калекцыі Анацэвіча: Арк. 16).

²⁶ Wspomnicie na swe przodki, jak Moskwę bijali
I jak z Olgierdem w Moskwie kopije łamali
Wspomnicze, jak z Witultem za Możajsk chodzili
Okie, Wołgę i Uhre z woiski przehrodzili
Niech was wielkość niestraszny, bo zwycięstwo wszelkie
W ręka(ch) Bożych miały... woiska wszelkie
Wiecie jak Themistokles Xerxesa zgromił" (Арк. 22—23).

²⁷ "...trąby chrapliwy bitwy znak podali" (Арк. 24).

²⁸ "Jurgi Zienowicz z rotą na czoło wyskoczył...
Przebijał Moskiewskich jak Achil pod Troją" (Арк. 24).

²⁹ "Ten miłujące ojczyznę jak własny syn prawy,
Widząc już miecz nad szyją jej wiszący krwawy" (Арк. 16).

³⁰ "A dla miłej ojczyzny krew wprzód rozlał drogą" (Арк. 24).

³¹ "...zawždy ojczyzny spółnej bronić miło" (Арк. 25).

³² "W tym Hrehory Chodkiewicz sławny Hetman polny,
Rzekł do nich o Ryczerstwo, o narodzie wolny,
Dzisiaj oyczyzny wolności sławy nasze bronić,
Dziatki zony y bracią dzis nasi zaslonicz" (Арк. 19).

³³ "Bronczie miley oyczyzny czto was wychowala"
A wolności z hodnością wszech potrzeb nadała"
(Арк. 22).

³⁴ Mikołaja Radwiłła z Troków wojewody,
Gdyż był Hetmanem wielkiem mąż dziwney urody,
Który rządził wojsk był na wszystkich baczny.

A z prodków i swym męstwem zdawna w Moskwie znaczny
(Арк. 16).

³⁵ Z Hrehorem Chodkiewiczem wnet polnym Hetmanem,
Który sławnej pamięć był Wileńskim Panem,
Udał się w pilną radę — tak postanowili,
By Wolyńców z swym ludem wyprawili
Sam Hrehory Chodkiewicz wiodł ych na Czaśniki (Арк. 17).

³⁶ Wojtkowiak Z. Odnaleziony tekst Macieja Strykowskiego o bitwie z Moskwą 1564 roku i inne rewelacje w zbiorach rosyjskich i nie tylko. Poznań, 2010. S. 97.

³⁷ Кавалёў С. В. Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст. Мн., 1993. С. 59-60.

³⁸ Ян Радван. Радзівіліяда... / Пераклад з лацінскай мовы Жаны Некрашэвіч-Кароткай // Маладосць. 2011, № 1. С. 97; лацінскі тэкст: Jonas Radvanas. Radviliada. Vilnius, 1997. P. 6.

³⁹ Копия с письма, присланного литовским гетманом в Варшаву на имя пана Радивиля // Чтения в обществе историков и древностей Российских при Московском университете. 1874. Кн. 3. Отд. 3. С. 4.

⁴⁰ Jurgi Zienowicz z rotą na czoło wyskoczył
A mężną z Moskiewskimi ufy bitwę stoczył,
Sam na pierwszym potkaniu na wylot kopiją

Moskowiczyna przerzył, aż duch wypadł szyją (Арк. 24).

⁴¹ Гл. агляд звестак крыніц: Янушкевіч А.М. Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558—1570 гг.; Янушкевіч А.Н. Ливонская война 1558—1570 гг. и Великое княжество Литовское. Мн., 2013. С. 82-83.

⁴² Копия с письма, присланного литовским гетманом в Варшаву на имя пана Радивиля. С. 2.

⁴³ Strykowski M. Kronika. S. 414.

⁴⁴ "Moskwy 25.000 było rozgromionych i pobitych, tak iż do Połocka ledwo 5000 ubiegło i to rannych, bo i w pogoni przez całą noc gdy miesiąc świecił i potem w różnych miescach tulających się bardzo wiele chłopci i Kozacy pobili" (Strykowski M. Kronika. S. 415).

⁴⁵ Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // Полное собрание русских летописей. Т. 13. М., 2000. С. 377.

⁴⁶ A mając wiadomości i od sług, przeważnych szpiegów — Wiedział co się wówczas w Połoczku i na Moskwie działo (Арк. 17).

⁴⁷ Wiedział kiedy z kim kiedy woisko iuz iszcz miało,
Miał przy sobie Popa czo w Poloczku bywał,
Który Ulissesowych fortelów używał (Арк. 16).

⁴⁸ Gwagnini A. Kronika Sarmacyey Europeyskiej // Zbiór dzieiepisów polskich. T. 4. W-wa, 1768. S. 109.

⁴⁹ Гл: Копия с письма, присланного литовским гетманом в Варшаву на имя пана Радивиля... С. 5.

⁵⁰ Полное собрание русских летописей. Т. 34. Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы. М., 1978. С. 190.

⁵¹ Książ Soiski Piotr z Połocka tych wojsk wojewoda
Widząc iż niespodzianie przyszła nań przygoda
Sam jeden przez las uciekł, tam konia zbył, po tym
Przyszedł do chłopca w szubie i w łańcuhu złotym
Prosił by do Połoczka odwiedził go żywego
Ślubując mu dar wielki s Serca prawdziwego
Chłop wioząc go na saniach, a widząc klejnoty
Ciął go z tyłu siekierą, nie dbał jego cnoty.
Tak ten Hetman Moskiewski sławny w ten czas zginął,
Który kazańskich Tatar zhołdowaniem sływał,
A nad Szwedę w Lifanty był zwycięzcą zawždy (Арк. 29).

⁵² ...wzniowszy w nebo oczy,
Płakał, a śloze za ślozą mokrych zrenic tłoczy (Арк. 30).

⁵³ Który ułakomiony był łańcuchem złotym,
Kazał ściać, bowiem by był mogli przywiesić żywego
Lecz u Kaina spota nie waży... (Арк. 31).

⁵⁴ Пискаревский летописец // Полное собрание русских летописей. М., 1978. Т. 34. С. 190.

⁵⁵ Тихомиров М.Н. Пискаревский летописец как исторический источник о событиях XVI — начала XVII в. // Тихомиров М.Н. Русское летописание. М., 1979. С. 247.

⁵⁶ Гл.: Виленский Успенский собор, называемый Пречистинским и Митрополитальным // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П.Н.Батюшковым. Вып. 5. СПб., 1872. С. 89—90; Щербицкий О.В. Виленский Пречистенский собор: (Исторический очерк в связи с церковно-религиозной жизнью г. Вильны). Вильня, 1908; Соболевский И. В. Пречистенский собор в Вильне. Вильня, 1904; Янкевичене А.С. Некоторые сооружения Вильнюса XVI в. // Архитектурное наследство. М., 1964. Вып. 17.

⁵⁷ Тихомиров М.Н. Пискаревский летописец... С. 242.

⁵⁸ Солодкин Я.Г. Князь П.И.Шуйский — герой и неудачник Ливонской войны // Балтийский вопрос в конце XV — XVI вв. Сб. науч. статей. М., 2010. С. 273.